

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه لرستان

دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی

گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

مقایسه ی سبک شناختی شعر تعلیمی پروین اعتصامی با ناصر خسرو و سعدی

استاد راهنما: خانم دکتر صفیه مرادخانی

استاد مشاور: آقای دکتر قاسم صحرای

استاد مشاور: آقای دکتر قاسم صحرای

۱۳۸۹/۲/۵

نگارنده: فتح الله جمال زاده

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

شهریور ۱۳۸۸

۱۳۴۸۸۱

بورتجلسه ی ارزشیابی پایان نامه ی کارشناسی ارشد

جلسه ی دفاع از پایان نامه ی کارشناسی ارشد آقای **فتح الله جمالزاده**

تحت عنوان: **مقایسه ی سبک شناسی شعر تعلیمی پروین اعتصامی با ناصر خسرو و سعدی**

در ساعت ۱۳ بعد از ظهر روز **دوشنبه مورخ ۱۳۸۸/۶/۳۰** در دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه لرستان برگزار گردید. هیأت داوران بر اساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان نامه، استماع دفاعیه

و نحوه ی پاسخگویی به سوال ها، پایان نامه ی ایشان را برای دریافت درجه ی **کارشناسی ارشد** در

رشته ی **زبان و ادبیات فارسی** معادل با چهار واحد با نمره ی (به حروف) **چهار و نیم**.....

(به عدد) **۱۸/۵**..... و با درجه ی **عالی**..... مورد تصویب قرار داد.

هیأت داوران

استاد راهنما: دکتر صفیه مرادخانی

استاد مشاور: دکتر قاسم صحرائی

داور اول: دکتر علی حیرری

داور دوم: دکتر علی نوری

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده ادبیات:

مرتبہ علمی

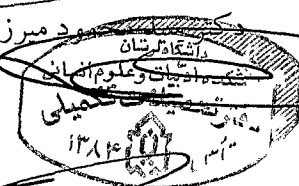
استادیار دانشگاه لرستان

استادیار دانشگاه لرستان

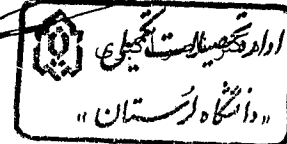
استادیار دانشگاه لرستان

استادیار دانشگاه لرستان

دکتر **مهدی میرزائی الحسینی**

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه

رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی

تاریخ:
شماره:
پیوست:

Copyright © Lorestan university, 2008
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or other ways, without the prior written permission of the Lorestan university.

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

تقدیم به:

همسرم که همواره مشوق من در ادامه‌ی تحصیل بوده است و در این راه با صبر و شکیبایی زمینه کار را

برای من آسان نمود.

و فرزند دلبندم امیررضا و ارشیا

باشکر

از همه ی استادان محترمی که در طول این دوره از محضرشان استفاده نمودم و با پاس ویژه از استاد راهنما که معلومات

خود را از من دریغ نکرد و استاد مشاور که همواره پاسخ گوی سوالات من بود و دوستانی که در تهیه منابع یاریم کردند.

چکیده:

مطالعه و بررسی درون مایه ی شعری ناصر خسرو، سعدی و پروین اعتصامی نشان می دهد که شعر آنها در مجموع به لحاظ اندیشه های متعالی و انسان دوستانه بسیار به هم نزدیک است اگرچه آن معانی و مضامین در شعر آنها شدت و ضعف دارد.

سعدی و پروین برخلاف ناصر خسرو، بازبانی ساده و نزدیک به زبان محاوره به تعلیم اندیشه های درونی خود می پردازند؛ در شعرشان نحو کلام به هم نمی خورد و دچار تعقید نمی شود، در حالی که در شعر ناصر خسرو جابجایی ارکان کلام و تعقید فراوان دیده می شود.

از جهت کم توجهی به صنایع بدیع معنوی، پروین با ناصر خسرو قابل مقایسه است و از لحاظ استفاده از این گونه صنایع هیچ کدام از آن دو به پای سعدی نمی رسند و تنها عامل امتیازبخش برای پروین در این زمینه استفاده از تمثیل است.

از لحاظ صورخیال پروین بسیار ضعیف تر از سعدی و ناصر خسرو ظاهر شده است اما در این زمینه نیز آنچه به شعر او تشخص سبکی بخشیده است استفاده از تشخیص است که بازتاب آن را هم در مناظره هایش می بینیم.

کلید واژه ها: پروین اعتصامی، سعدی، ناصر خسرو، سبک شناسی، ادبیات تعلیمی، شعر تعلیمی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	بیان مسأله
۴	سوالات تحقیق
۴	فرضیات تحقیق
۵	پیشینه موضوع و سوابق مربوط
۶	ضرورت ها و اهداف تحقیق
۶	روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات
۱. کلیات و مفاهیم	
۹	۱-۱. ادبیات تعلیمی
۱۱	۱-۲. شعر تعلیمی
۱۲	۱-۳. سابقه آثار تعلیمی در ایران
۱۳	۱-۴. سیر اجمالی شعر تعلیمی تاکنون
۱۷	۱-۵. تعریف کلی از شعر تعلیمی
۱۸	۱-۶. سبک
۲۶	۱-۷. مختصری درباره ی زندگی و سبک سه شاعر
۲. ویژگی های سبکی شعر ناصر خسرو	
۳۱	۲-۱. ویژگی های فکری شعر ناصر خسرو

۳۱	۱-۱-۲. دین و اخلاق
۴۱	پارسایی و زهد
۴۳	طاعت و توبه
۴۵	دنیا
۴۸	سخن ، خرد ، علم و حکمت
۵۵	نکوهش آزمندی و طمع
۵۷	قناعت ، آزادگی و بلند نظری
۶۰	احسان و خوی نیک
۶۱	ستایش عدالت و نکوهش ظلم
۶۴	ستایش راستی و مذمت دروغ
۶۶	کم آزاری و بشر دوستی
۶۷	دوست و همنشین
۶۹	نکوهش کبر و غرور و ستایش تواضع
۷۰	۲-۱-۲. فلسفه
۷۵	۲-۱-۳. عرفان
۷۸	توبه
۷۹	خوف و رجا ، استغنا ، نفس اماره ، دل
۸۰	۲-۱-۴. کلام
۸۳	۲-۱-۵. سیاست و اجتماع

۸۸	۲-۲. ویژگی های ادبی
۹۶	۲-۳. ویژگی های زبانی
	۳. مختصات سبکی شعر سعدی
۱۰۴	۳-۱. ویژگی های فکری
۱۰۵	۳-۱-۱. اخلاق
۱۰۵	عدل و داد
۱۱۱	احسان
۱۱۲	شفقت، کرم و بخشش
۱۱۴	ایثار و از خود گذشتگی
۱۱۵	دستگیری و غم خواری
۱۱۵	جوانمردی
۱۱۶	برتری احسان بر واجب شرعی
۱۱۹	تواضع
۱۲۲	قناعت
۱۲۴	پرهیز از غیبت و عیب جویی
۱۲۶	توبه
۱۲۹	خوش خلقی
۱۲۹	سکوت
۱۳۱	۳-۱-۲. فلسفه و عرفان

۱۳۶	کلام ۳-۱-۳
۱۳۹	ویژگی های زبانی ۳-۲
۱۴۶	ویژگی های ادبی ۳-۳
۱۴۶	تشبیه (انواع تشبیه)
۱۴۹	استعاره
۱۵۰	مجاز
۱۵۱	کنایه
۱۵۱	تشخیص
۱۵۲	تلمیح
۱۵۳	تمثیل
۱۵۳	ایهام و ایهام تناسب
۱۵۴	استخدام، استثنای منقطع و حسن تعلیل

۴. ویژگی های سبکی شعر پروین

۱۵۶	ویژگی های فکری ۴-۱
۱۵۶	۴-۱-۱ دین
۱۵۷	۴-۱-۲ عرفان
۱۵۸	عشق
۱۵۸	دل، روح، و تن
۱۵۹	نفس و هوی و هوس

۱۵۹	۴-۱-۳. درونمایه ها و مضامین فلسفی
۱۶۰	عقل و علم و هنر.....
۱۶۱	۴-۱-۴. در مایه ها و مضامین کلامی
۱۶۱	قضا و قدر- اختیار.....
۱۶۳	۴-۱-۵. اخلاق
۱۶۳	الف - ذمائم اخلاقی
۱۶۴	نکوهش جهل.....
۱۶۴	نکوهش آز.....
۱۶۵	نکوهش خودبینی
۱۶۵	نکوهش ریا.....
۱۶۶	دیگر صفات مذموم در دیوان پروین
۱۶۷	ب - حمایده اخلاقی
۱۶۷	قناعت و سفارش به آن.....
۱۶۸	سفارش به راستی و حقیقت جویی.....
۱۶۸	بردباری و تحمل سختی ها.....
۱۶۹	برتری جویی و فضیلت.....
۱۶۹	طلب پاکی و عفت.....
۱۷۰	طلب نکویی و نیک نامی.....
۱۷۰	اهمیت انتخاب همنشین.....

۱۷۱	دیگر صفات پسندیده در دیوان پروین
۱۷۲	۴-۱-۶. اجتماع
۱۷۴	۴-۱-۷. سیاست
۱۷۷	۴-۲. ویژگی های زبانی
۱۸۲	۴-۳. ویژگی های ادبی
۱۸۲	۴-۳-۱. آرایه های بدیعی در اشعار پروین
۱۸۲	تضاد و طباق
۱۸۳	مراعات نظیر
۱۸۴	تمثیل یا ارسال المثل
۱۸۶	۴-۳-۲. صورخیال در اشعار پروین
۱۸۶	تشخیص
۱۸۸	تشبیه
۱۹۱	بحث پایانی صورخیال

۵. مقایسه و نتیجه گیری

۱۹۴	۵-۱. مقایسه مضامین و معنایی در شعر سه شاعر
۱۹۴	۵-۱-۱. دین و اخلاق
۱۹۶	۵-۱-۲. فلسفه
۱۹۹	۵-۱-۳. عرفان
۲۰۱	۵-۱-۴. کلام

۲۰۳	۵-۱-۵. سیاست و اجتماع
۲۰۶	۵-۲. مقایسه ی ویژگی های زبانی
۲۰۸	۵-۳. مقایسه ی ویژگی های ادبی
۲۱۰	منابع و مآخذ

مقدمه :

در میان انواع ادب فارسی ، شعر تعلیمی از ارزش و اعتبار والایی برخوردار است . ادبیات تعلیمی آثاری را عرضه می کند که روشنگر مسائل دینی ، اخلاقی ، مذهبی ، فلسفی و ... است . بدین ترتیب عرصه ی کاربرد اصطلاح ادب تعلیمی بسیار وسیع است و هدف غایی آن صلاح و تعالی همه ی انسانها و جوامع است .

ممکن است رستم در نزد ایرانیان و آشیل برای یونانیان دوست داشتنی باشد یا جوانی با شنیدن داستانی عشقی لذت ببرد اما مخاطبان شعر تعلیمی همه ی افراد بشر هستند . آثار تعلیمی حلاً و مرز نمی شناسد و به زمان خاصی تعلق ندارد و می تواند مردم را در همه ی زمان ها و مکان ها هدایت کند .

ادبیات به مفهوم واقعی در این نوع نمود پیدا می کند چرا که هدف غایی ادبیات ، تعالی انسان ها و وصول به ادب نفس است و هدف در ادب تعلیمی حمایت از دادگری ، خرد ، مردمی ، آزادگی ، نیکوکاری ، انسان دوستی و ... می باشد .

سه شاعر که طرز شاعری آنها محور بحث ما است ، همه از بزرگان ادب فارسی هستند . ناصر خسرو و سعدی دارای سبک شخصی و از «شاخص ها و سنت گذاران» ادبی می باشند . پروین نیز در میان معاصران سنت پرداز از وجهه ی مشخص برخوردار است . اما آنچه این سه شاعر را با اینهمه فاصله ی زمانی ، به هم می پیوندد گام نهادن در مسیر شعر تعلیمی است .

نگارنده با توجه به علاقه ای که به این نوع ادبی داشت آگاهانه این موضوع را برگزید - البته بدون قید سبک شناسی - هر چند موضوع رساله پیچیده نبود و جای کار داشت اما مقایسه ی سه شاعر آن هم از جنبه ی سبک شناسی مقوله ی بسیار گسترده ای بود . لازمه ی کار این بود که ابتدا همه ی مباحث مربوط به ادبیات تعلیمی و سبک شناسی مطالعه شود تا چارچوب کلی مطلب به دست بیاید سپس مراجع و مآخذ

متناسب با موضوع تهیه گردد. برای دستیابی به منابع هم به خاطر گستردگی موضوع با مشکلات فراوانی مواجه شدم.

یاد داشت هایی که بر روی فیش ها نوشته بودم به قدری فراوان بود که در تدوین نهایی بسیاری از آنها را نادیده گرفتم.

سه کتاب از سه شاعر مرجع اصلی من در این تحقیق بود: نخست دیوان ناصر خسرو به تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق دوم بوستان سعدی تصحیح غلامحسین یوسفی و سوم دیوان پروین چاپ نگاه و مقدمه ی بهار.

سه فصل مجزا را به بررسی ویژگی های سبکی سه شاعر اختصاص دادم و به خاطر تنوع مطالب هر فصل را به سه بخش تقسیم کردم و هر بخش به یک ویژگی سبکی اختصاص یافت و بدیهی است که از آن میان، مختصات فکری طولانی ترین بخش باشد. فصل آخر مقایسه ای است بین سه شاعر براساس مطالب سه فصل پیشین با تکیه بر مبانی فکری، زبانی و ادبی سه شاعر نهایتاً در همان فصل به نتیجه گیری کلی از مباحث طرح شده پرداختم. باشد که پسند خاطر سخن سنجان آید.

در پایان این محصول ناچیز اندیشه و قلم خود را تقدیم می کنم به همه ی استادانی که با تحمل زحمت بازخوانی، هدایت، مشاوره و داوری این رساله را متقبل شده اند.

بیان مسأله : (تعریف دقیق مسأله ، بیان حدود مسأله ، تشریح جنبه های مختلف و ابعاد موضوع و

ابهامات مورد نظر تحقیق)

ادبیات تعلیمی که مسائل اخلاقی ، فلسفی ، علمی و مذهبی را به شکل ادبی عرضه می کند؛ از قدیم الایام درین ملل گوناگون وجود داشته است و در نقد کار کرد گرایانه آثار ادبی را از حیث میزان اثر گذاری معنایی یا تعلیمی بر مخاطب مورد بررسی قرار داده اند . در میان شاعران کلاسیک فارسی زبان سعدی از شاعران سبک عراقی و ناصر خسرو از شاعران سبک خراسانی دو نماینده برجسته ادب تعلیمی و پروین اعتصامی نیز نماینده این نوع ادبی در میان شاعران معاصر است ؛ با مقایسه آثار این سه تن ، نه تنها به جهت تعیین کیفیت و میزان اثر گذاری پیش کسوتان ادب تعلیمی بر شعر پروین از حیث درونمایه می توان افق روشنی در این نوع به ارمغان آورد بلکه از دیدی کلی مقایسه ای سبک شناختی بین ادبیات تعلیمی در این سه سبک ارائه داد .

در این پایان نامه ما بر آنیم که اشعار این سه شاعر را از دید سبک شناختی از چند جهت بررسی کنیم:

الف) از جهت درونمایه ، موضوع و میزان شباهت و تفاوت فکری

ب) از جهت ادبی (بدیع و بیان البته بصورت آمار گیری تصادفی)

پ) از جهت زبانی (روانی زبان ، کلمات مشکل و ...)

ت) میزان اقتضای پروین اعتصامی از اشعار آن دو شاعر بر اساس شباهت یا عدم شباهت مضامین

وساختار

این پایان نامه بیشتر بر سطوح فکری و معنایی آثار مورد مقایسه تاکید دارد و بررسی جهت ادبی و زبانی نیز به منظور تعیین میزان تشابه و تفاوت ویژگی های زبانی و ادبی پروین با سعدی و ناصر خسرو انجام می گیرد.

سوالات تحقیق: (شامل سوال اصلی و سوالات فرعی)

سوال اصلی: شعر تعلیمی پروین اعتصامی با اشعار سعدی و ناصر خسرو از نظر سبک شناختی چه شباهت و تفاوت هایی دارد؟

سوالات فرعی:

۱) اشعار پروین از حیث پرداختن و توجه به مسائل اخلاقی، مذهبی و سیاسی چه شباهت ها و تفاوت هایی با اشعار تعلیمی سعدی و ناصر خسرو دارد؟

۲) در صور خیال به کار گرفته شده در اشعار تعلیمی پروین، سعدی و ناصر خسرو چه عناصر مشترکی وجود دارد؟

۳) عناصر زبانی پروین از نظر دشواری یا سادگی با اشعار سعدی شباهت دارد یا ناصر خسرو؟

فرضیات تحقیق: (فرضیه اصلی و فرضیات جنبی یا جانشینی)

فرضیه اصلی: شعر پروین از نظر فکری (اخلاق، سیاست، مذهب و ...) از سعدی و از نظر زبانی (واژگان، ساختار، تمثیل و...) از ناصر خسرو تأثیر پذیرفته است.

فرضیات فرعی:

۱) اشعار پروین از نظر توجه به مسائل اخلاقی با عنایت به تقابل دو شیء یا مفهوم متضاد به اشعار سعدی شباهت دارد و از دید تفحص در مسائل سیاسی و مذهبی به اشعار ناصر خسرو گرایش دارد.

۲) کاربرد تشبیهات حسی، تمثیل و کنایه در اشعار هر سه شاعر فراوان است.

۳) زبان شعری پروین از نظر روانی به شعر سعدی و از نظر صراحت بیان به کلام ناصر خسرو شباهت دارد.

پیشینه موضوع و سوابق مربوط: (بیان مختصر تحقیق، نتایج به دست آمده و نظرات علمی رایج موجود درباره موضوع رساله تحقیق)

در کتابهایی که درباره ی شعر معاصر بحث می کنند از جمله: طلا در مس (رضا براهنی) از نیما تا روزگار ما (یحیی آرین پور) چون سبوی تشنه (دکتر یا حقی) چشمه روشن (دکتر یوسفی) نقد ادبی (فرشید ورد) و نیز مقالاتی که در یادنامه، یادمان و یادواره ی پروین اعتصامی موجود است بعضاً به این موضوع یعنی نزدیکی سبک پروین به سعدی و ناصر خسرو و تاثیر او از آن سخنوران نامی بطور اجمال اشاره شده است؛ بزرگانی که درباره ی پروین و شعر او قلم فرسایی کرده اند به اتفاق، نظر داده اند که قصاید پروین از دیدگاه حکمت، اخلاق، وزن و انسجام از ناصر متأثر بوده است و با این همه استقلال فکری پروین در همه جا حفظ شده است. اما سوای قصاید، پروین در قطعات و مثنوی هایش از سعدی الهام گرفته است ملک الشعرا ی بهار در مقدمه ی جامعی که بر دیوان پروین نوشته، دیوان او را ترکیبی از دو سبک و شیوه ی لفظی و معنوی آمیخته با سبکی مستقل می داند؛ این دو شیوه یکی شیوه ی

شاعران خراسان ، خاصه ناصر خسرو و دیگری شیوه ی شاعران عراق ، به ویژه شیخ سعدی است .
مع الوصف هنوز باب تحقیق و تفحص در این زمینه بر روی محققان و علاقه مندان به شعر پروین باز مانده
است .

ضرورت ها و اهداف تحقیق : (شامل اهداف علمی ، کاربردی و ضرورت های انجام پژوهش
است، در صورتی که اهداف کاربردی بر آن مرتب است نام موسسات آموزشی و پژوهشی بهره ور از
این تحقیق را بنویسید)

از آنجا که پروین واپسین شاعری است که به اقتفای شاعران کلاسیک (ناصر خسرو و سعدی)
خالصانه در این عرصه (شعر تعلیمی) قدم گذاشته است و نیز امروزه و در میان شاعران نو پرداز کمتر
بدین نوع پرداخته می شود ؛ از یک طرف و از طرف دیگر به لحاظ آنکه این نوع ادبی همواره
بیشترین تاثیر را در میان جامعه بجا می گذارد و به مثابه ی مرهمی است بر جراحت جامعه، با ارائه این
رساله می توان پروین را الگویی در خور برای احیای اینگونه شعر به صاحبان ذوق معرفی کرد و نیز
چهره ی اصیل و نجیب او را با استناد به اشعارش شناساند . گذشته از این با مقایسه ی جنبه ی سبک
شناختی شعر تعلیمی پروین با سعدی و ناصر خسرو به این مهم می پردازیم که منهای تفاوت ها
و اشتراکات ریز و درشت در زبان و کاربرد آرایه های ادبی ؛ به لحاظ فکری و درونمایه ، ادب تعلیمی
یک رویه دارد و آن هم سعادت و بهروزی جوامع بشری است .

روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات :

روشی که در این پژوهش اتخاذ شده است تحلیلی- توصیفی است.